

КАПІТАЛІЗАЦІЯ БАНКУ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ І РІЗНОВИДИ

Досліджено економічну сутність поняття “капіталізація банку”. Розглянуто характерні риси та особливості реальної, фінансової, прямої, зворотної та фіктивної банківської капіталізації.

Ключові слова: капіталізація банку, капітал банку, реальна капіталізація, фінансова капіталізація, пряма капіталізація, зворотна капіталізація, фіктивна капіталізація банку.

Постановка проблеми. Питання нарощення обсягів банківського капіталу країни в міру зростання її економічного потенціалу завжди була і є актуальною для ринкової економіки. Не є винятком у світлі даного питання й банківська система України. Головним завданням для вітчизняної банківської системи на найближчі роки є забезпечення капіталу банків на рівні, адекватному потребам відновлювальної інтенсивно зростаючої економіки. Дієвим механізмом успішного виконання поставленого завдання має стати побудова ринкової моделі адекватного збільшення капіталу банківського сектора за умови вдосконалення існуючих правових умов діяльності і бізнесу, послаблення адміністративного тиску та примусових заходів. Очевидним є те, що саме достатній обсяг капіталізації забезпечує економічну самостійність, фінансову стійкість, активну та прибуткову діяльність на ринку фінансових послуг як кожного банку зокрема, так і банківської системи країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень. Проблема низької капіталізації банків стала відчутною ще у ХХ ст. й привертала увагу багатьох науковців і практиків. Значну увагу питанню підвищення капіталізації банків приділяють у своїх працях такі вчені, як: М. Алексеєнко, Н. Версаль, А. Вожжов, В. Геєць, А. Грищенко, О. Дзюблюк, О. Заруба, А. Мороз, М. Савлук, Н. Слав'янська та ін. Але, не дивлячись на всебічне опрацювання даного питання вченими, залишаються невисвітленими питання теоретичної сутності поняття “банківська капіталізація”, його різновидів і особливо якісної сторони, яка стосується достовірної оцінки складових і правильного їх включення до власного капіталу банку, що й викликало необхідність проведення даного дослідження, зумовило його мету та завдання.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичної сутності поняття “капіталізація банку”, виявленні різновидів банківської капіталізації та характерних їм ознак і характеристик.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні можна констатувати, що в економічній літературі не подано однозначного тлумачення терміна “капіталізація”. Так, у Фінансово-економічному словнику під редакцією А.Г. Завгороднього та Г.Л. Вознюка розглянуто сутність цього поняття з трьох точок зору: “Капіталізація – це, по-перше, перетворення доданої вартості (нерозподіленого прибутку) на капітал; по-друге, процес формування фіктивного капіталу у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів; по-третє, процес реалізації майна підприємства з метою збільшення грошового капіталу” [1, с. 250]. До того ж у ньому наведено окремо визначення капіталізації прибутку, процентів і ринку. На нашу думку, викликає певний інтерес дефініція “капіталізація прибутку”, в якій це поняття тлумачиться як “перетворення прибутку на капітал” і “метод оцінювання вартості підприємства чи майна за величиною доходу, який воно забезпечує” [1], що можна використати у банківській діяльності. Аналогічне трактування подають укладачі Енциклопедії банківської справи [2].

У фінансовому словнику під редакцією А.А. Благодатіна, А.М. Лозовського і Б.А. Райзбера подано таке тлумачення капіталізації: “1) спосіб розподілу, використання прибутку, відповідно до якого весь прибуток або його частина спрямовується на розвиток підприємства, а не виплачується власникам; 2) спосіб збільшення статутного капіталу шляхом перерозподілу власного капіталу підприємства” [3, с. 137]. Крім того, дається визначення капіталізації процентів як “нарахування відсотків на відсотки, що в банківській практиці є по суті нарахуванням за формулою складних відсотків”, капіталізації ринкової як “оцінки ринкової вартості акціонерного товариства” та капіталізації надмірної як “наявності значних обсягів капіталу, що перевищують потреби в ньому для нормального функціонування підприємства” [3].

Досить цікавою з даного питання є позиція Т.В. Момот, яка у своїй праці “Оцінка вартості бізнесу: сучасні технології” відзначає: “Згідно прийнятої у світовій практиці термінології капіталізацію можна розуміти, як: 1) перетворення доходу у вартість; 2) структуру капіталу підприємства; 3) визнання окремої статті витрат приростом капітальних активів, а не витратами звітного періоду. Українським відповідником тлумачення суті поняття “капіталізація” є визначення вартості об’єкта оцінки на підставі очікуваного доходу від його використання. Капіталізація може здійснюватися із застосуванням ставки капіталізації (пряма капіталізація) або ставки дисконту (непряма капіталізація чи дисконтування)” [4, с. 190].

Не вдаючись до подальшого детального висвітлення поглядів різних вчених щодо поняття “капіталізація”, зазначимо, що загалом воно розглядається з трьох основних позицій, зокрема, як:

- метод оцінки вартості майна підприємства, фірми за розміром доходу, прибутку, який вони приносять [2; 5];
- спрямовування частини прибутку на збільшення власного капіталу банку (реінвестування чистого прибутку) [2, с. 144];
- спосіб збільшення статутного капіталу шляхом перерозподілу власного капіталу [3, с. 137].

Цілком очевидно, що такі позиції повною мірою характеризують процес капіталізації як фінансове явище, що відокремлене від реального ринкового механізму функціонування економіки. Хоча, по суті, капіталізація є реальним процесом формування додаткової вартості, що має фінансову складову, взаємодіє з нею, але не зводиться лише до неї [6, с. 7]. Ми цілком поділяємо погляди провідних вітчизняних вчених НАН України щодо необхідності відновлення належної уваги до ролі капіталізації в банківській системі та економіці нашої держави загалом, виявлення її глибинної сутності на основі чіткого розмежування реальних процесів створення і примноження нової вартості. Так, вчені В.М. Геець і А.А. Гриценко наголошують, що “капіталізація утворює сутність процесу ринкової трансформації і пов’язана з перетворенням існуючих факторів виробництва у капітал, а потім уже на цій основі знаходять своє місце процеси фінансової капіталізації” [6, с. 8].

На нашу думку, економічна сутність капіталізації тісно пов’язана безпосередньо з головною сутністю капіталу як вартості, що забезпечує формування додаткової вартості. Нагадаємо, що капітал банку – це частина банківських ресурсів, які спрямовані в оборот і є сукупністю власних, залучених та позичених коштів, що перебувають у розпорядженні банку і використовуються ним для формування матеріальних, нематеріальних та фінансових активів у грошовій формі й здійснення своєї діяльності з метою отримання прибутку. Роль і значення капіталу банку у функціонуванні банківської системи та економіки країни найбільшою мірою виявляються у функціях, які він виконує: капіталізація економічних відносин, економічного зростання та забезпечення конкурентоспроможності.

Ми вважаємо, що саме функція капіталізації економічних відносин закладає основи поняття капіталізації банку, оскільки перетворення банками вільних грошових коштів на позичковий капітал із подальшим його спрямуванням у виробничу та підприємницьку діяльність забезпечує реалізацію принципу їхнього самозростання. Інакше кажучи, наявні грошові ресурси спрямовуються банками в оборот, чим і забезпечуються формування й отримання додаткової вартості. Лише у процесі функціонального споживання суб’єктами ринку гроші збільшують свою вартість і реалізують себе як капітал. Банку-кредитору повертається реалізований капітал, тобто величина, що несе не тільки авансовану, а й нарощену вартість. Саме таким чином самозростання грошей як капіталу зумовлює реальний розвиток капіталізації економічних відносин між суб’єктами господарювання в ринковому середовищі та трансформацію банківського капіталу в капітал реального сектора економіки зі зворотним процесом.

Отже, економічну сутність капіталізації формують юридичні відносини власності щодо перетворення різних матеріальних, нематеріальних ресурсів у вартість, здатну в процесі самозростання приносити додаткову вартість. Водночас, у процесі капіталізації важливе значення мають й економічні відносини між різними суб’єктами ринкового середовища щодо створення, оцінювання й використання їхніх ресурсів та капіталу в процесі формування додаткової вартості. Тому капіталізацію доцільно досліджувати і як процес використання доданої вартості для нарощення капітальних потужностей суб’єктів ринку, і як критерій визначення ринкової вартості їхніх акцій чи власного капіталу.

Вищевикладене нами підтверджує, що капіталізація є багатофункціональним показником, який може використовуватися в системі управління для розв’язання різних завдань та відповідно

впливати на їх розвиток. Загалом показники капіталізації характеризують процес перетворення наявних ресурсів у вартість, що приносить додану вартість. У розвинутих країнах збільшення капіталізації економічних суб'єктів розглядається в контексті зростання їх ринкової вартості й тісно пов'язується з рівнем конкурентоспроможності. Крім того, капіталізація є багаторівневим процесом, який охоплює всю економіку, модифікується на відповідних рівнях, реалізується в різних сферах, ринках, формах і галузях діяльності.

Капіталізація банківської системи і є капіталізацією окремої фінансової сфери, що пов'язана з необхідністю нарощення власного капіталу банками для забезпечення фінансової стійкості, платоспроможності та конкурентоспроможності на ринку. На наш погляд, необхідно чітко розмежувати реальну, фінансову, пряму, зворотну та фіктивну капіталізацію. Розглянемо детальніше їхні характеристики та особливості.

Під *реальною капіталізацією* слід розуміти перетворення матеріальних та інших ресурсів на джерело зростання вартості. Для здійснення цього необхідним є поєднання робочої сили із засобами виробництва за умов ринкових відносин. Відтак, гроші, товари, засоби виробництва стають капіталом за наявних певних виробничих відносин, коли власники засобів виробництва прагнуть свою власність примножити, а ті, хто їх позбавлений, продає свою робочу силу, щоб існувати. Саме в ході виробничих відносин відбувається процес самозростання авансованого капіталу, коли сума вартостей використовується для отримання додаткової вартості, набуваючи при цьому суті капіталу. Тому варто зазначити, що реальна капіталізація здійснюється у сфері виробництва матеріальних благ і послуг на основі використання найманої праці в ході виробничих відносин та створення додаткової вартості. Доцільно зауважити, що лише за умов капіталізму засоби виробництва могли стати знаряддям вилучення додаткової вартості, знаряддям експлуатації найманої праці й перетворюватись в капітал, що і є по суті реальною капіталізацією.

Фінансова капіталізація пов'язана з представленням грошового капіталу в цінних паперах та фінансовій оцінці їхньої вартості. Достатньо повну характеристику фінансової капіталізації наведено у вищевикладених нами тлумаченнях різних вчених і авторів. Слід відмітити, що досить часто в економічній літературі фінансову капіталізацію ототожнюють з ринковою капіталізацією, під якою потрібно розуміти ринкову вартість акціонерного товариства, яка визначається на основі здійсненої ринкової оцінки як добуток ринкової вартості акцій та їх загальної кількості, що в кінцевому рахунку і формує його акціонерний капітал. Відтак ринкову капіталізацію можна вважати точним вираженням ринкової оцінки власного капіталу. На сьогодні вітчизняним фінансово-кредитним установам ще рано говорити про ринкову капіталізацію, оскільки дуже незначна кількість банківських акцій має ринкову оцінку та вільно котирується на фінансовому ринку.

Для отримання адекватної оцінки економічних процесів, що відбуваються у банківській діяльності, вважаємо за потрібне виділити такі різновиди фінансової капіталізації, як пряма і зворотна капіталізація банку. *Пряма капіталізація банку* – це трансформація, перетворення вартості, яка може бути представлена реальними матеріальними активами і грошовими коштами у капітал банку, тобто це є безпосереднє поповнення власного капіталу банку за рахунок реінвестування певної частини його чистого прибутку. *Зворотна капіталізація* – це процес оцінювання, визначення вартості банківської установи на основі реального доходу, прибутку, який вона генерує, здійснюючи активні операції та займаючи певну позицію на ринку фінансових послуг. Не варто забувати, що така капіталізація за певних обставин може бути перетворена банком з різних міркувань на фіктивну капіталізацію, сутність якої виявляється в низькій якості елементів власного капіталу, що може призвести до завищення його розміру.

Наголосимо, що у процесі визначення рівня капіталізації банків доволі проблемними є не лише кількісні показники обсягу власного і статутного капіталів, а й якісні, які передусім стосуються структури власного капіталу та достовірної оцінки окремих його складових. У багатьох банках якість власного капіталу низька, оскільки значна його частина сформована не у грошовій формі. Дуже часто банківські установи з метою досягнення необхідного розміру власного капіталу і дотримання показників його адекватності вдаються до таких заходів штучного нарощення обсягів капіталу, як внесення переоцінки основних засобів, нарахованих, але не сплачених процентів; проведення операцій з придбання в інсайдерів основних засобів, в яких нема гострої потреби за цінами, значно нижчими від ринкових; надання на пільгових умовах довгострокових кредитів інсайдерам або особам, які номінально не є ними; здійснення недохідних інвестицій у цінні папери “неасоційованих”, “недочірних” підприємств та ін. Зростання таких складових власного капіталу

банку і здійснення відповідних активних операцій за певних обставин призводять до штучного нарощення власного капіталу, а отже, і до невинновдано завищеного рівня капіталізації банку – формування *фіктивної капіталізації*. Теоретично фіктивна капіталізація може утворитися в результаті перевищення фінансової оцінки капіталу на ринку цінних паперів над реальною величиною сформованого капіталу. Фіктивний капітал може бути двох видів: фіктивний переоцінений капітал по суті – фіктивна вартість, яка реально не існує в економіці, та фіктивно недооцінений капітал – це нереалізована вартість в ринковому обороті, яка тому і стає фіктивною.

Проблему реальної й фіктивної капіталізації порушує у своїх дослідженнях професор А.А. Гриценко. Зокрема, він зазначає: “Слід чітко розрізняти поняття реальної та фіктивної капіталізації банків. Перша полягає в перетворенні реальної вартості на капітал, а капіталізація фіктивна пов’язана з представленням вартості в цінних паперах і має відрізнятися від реальної теоретично” [7, с. 43]. Безпосереднім виявом сутності фіктивної капіталізації є завищена оцінка власного капіталу банками, які можуть успішно та ефективно функціонувати на ринку й мати високу дохідність. З часом така завищена вартість власного капіталу банків накопичується, зростає (відбувається безболісне формування фіктивної капіталізації), і врешті-решт її розмір не відповідає реальній капіталізації (фактичному обсягу власного капіталу), тобто виявляється, що дійсний обсяг власного капіталу банку є не лише дещо завищеним, а просто нереальним. З огляду на це подальше існування таких банків стає неможливим через виникнення проблем втрати ліквідності й платоспроможності та значне погіршення фінансової стійкості, що в кінцевому результаті призводить до неминучого банкрутства і втрати власного капіталу. Природно постає запитання: куди міг подітися капітал такого збанкрутілого банку? Відповіддю на нього є сама специфіка утворення фіктивного капіталу: капітал зникає, тому що його реально не було, він існував лише як функціональне утворення без будь-якого реального грошового чи матеріального підґрунтя [7]. Наслідком стрімкого процесу формування фіктивної капіталізації стає втрата банком не лише капіталу, фінансової стійкості та ліквідності, а й власного іміджу надійної кредитної установи, конкурентоспроможності на ринку і довіри з боку клієнтів та кредиторів. Варто наголосити, що подібні кризи можуть відбуватися надалі з будь-яким банком, якщо його менеджери й керівники будуть стимулювати штучне нарощення власного капіталу для досягнення певної мети, що надалі, безумовно, призведе до фіктивної, нереальної капіталізації та не лише спричинить банкрутство такого банку, а й негативно позначиться на фінансовому стані всієї банківської системи і підірве довіру до банків. Цікавою з цього приводу є думка А.А. Гриценка, який вбачає певну закономірність розвитку подібних ситуацій, оскільки вважає: “Завжди будуть існувати регіони чи ринки, що розвиватимуться динамічно, де, безперечно, буде відбуватися накопичення фіктивного капіталу суб’єктів таких ринків (регіонів), який несподівано завжди буде “обриватись” [7, с. 43]. Такий підхід до розуміння сутності реальної та фіктивної капіталізації веде до іншого оцінювання економічних процесів країни загалом. На нашу думку, проблема виникнення фіктивної капіталізації полягає насамперед у низькому, упередженому, неефективному менеджменті банку, а ситуація на ринку в будь-якому разі має об’єктивно оцінюватись, і ні в якому разі її переваги (недоліки) не можуть бути використані для досягнення мети штучного нарощення чи неправдивого відображення у звітності розмірів власного капіталу.

У контексті вищевикладеного зауважимо, що дослідженням питання реального та прихованого капіталів банків займався російський вчений В.А. Царков. Так, у своїй праці “Про якість корпоративного управління і ціну “дутого” капіталу банку” він досліджує вплив вилучення капіталу банку на рівень його прибутковості й проводить оцінку втрат банку [8, с. 28], але не визначає конкретних причин, що зумовлюють викривлення реальної величини власного капіталу банку.

Виконання завдання виявлення фіктивної капіталізації банків є на сьогодні дуже складним. Ні система бухгалтерського обліку та звітності, ні Міжнародні стандарти обліку не забезпечують повного захисту від можливого штучного нарощення власного капіталу й неадекватної фінансової звітності у тій ситуації, яка реально склалася у банках. Очевидно, що завищення обсягів власного капіталу дає змогу банкам легко виконувати економічні нормативи достатності капіталу, залучати додаткові кошти клієнтів і підвищувати інвестиційну привабливість та імідж банку на ринку. Водночас, дійсна, реальна адекватність капіталу таких банків і банківської системи загалом знижується, різко зростає наднормативний ризик активних операцій, що переноситься на підприємства й населення, які розмістили свої кошти у цих банках. Таким чином, для запобігання

виникненню подібних ситуацій вважаємо за доцільне розглянути основні способи штучного збільшення власного капіталу за рахунок окремих його складових.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна відзначити наступне: економічна сутність капіталізації пов'язана, в першу чергу, з головною сутністю капіталу як вартості, що забезпечує формування доданої вартості. Теоретичну основу капіталізації банку формує функція капіталізації економічних відносин, яку виконує власний капітал банку. Поняття “банківська капіталізація” є досить неоднозначним за своїм змістом: характеризує одночасно наповненість власним капіталом банківської установи й оцінку її вартості (добуток ринкової вартості акцій на їх кількість, що перебувають в обігу), що й зумовило необхідність виділення прямої та зворотної капіталізації банку з притаманними їм особливостями. За певних обставин зворотна капіталізація може бути перетворена банком на фіктивну, що виражається в низькій якості складових власного капіталу та невиправдано завищеному його розмірі. Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на пошук оптимальних шляхів нарощення капіталізації вітчизняних банків у кризових умовах сьогодення.

Список літератури

1. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2005. – 714 с.
2. Енциклопедія банківської справи України / редкол.: В. С. Стельмах (голова) [та ін.] – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
3. Финансовый словарь / А. А. Благодатин, А. М. Лозовский, Б. А. Райзбер. – М. : ИНФРА-М, 2006. – IV, 378 с.
4. Момот Т. Оцінка вартості бізнесу: сучасні технології / Т. Момот. – Х. : Фактор, 2007. – 224 с.
5. Островская О. М. Банковское дело: Толковый словарь / О. М. Островская. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 400 с.
6. Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д-ра екон. наук А. А. Гриценка. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 220 с.
7. Гриценко А. Реальна та фіктивна капіталізація. Нотатки з конференції “Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України” / Андрій Гриценко // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 3. – С. 38–43.
8. Царьков В. А. О качестве корпоративного управления и цене “дутого” капитала банка / В. А. Царьков // Банковское дело. – 2003. – № 2. – С. 25–28.

Summary

Economic essence of bank capitalization is considered. The characteristic peculiarities and features of the real, financial, direct, retroactive and fraudulent bank capitalization are exposed.

Отримано 23.02.2010